

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

24 червня 2010 року за ініціативи кафедри філософії Черкаського державного технологічного університету відбувся міжвузівський «круглий стіл» з питань викладання філософських дисциплін в сучасних умовах. Предметом обговорення його учасників стала проблема методологічної перебудови викладання філософії, визначення її статусу, завдань і пріоритетів в системі вищої школи України.

В. Т. Шпак
ЧДТУ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Цього року, як відомо, ми відзначаємо 50-річчя заснування нашого університету, а також 40-річчя кафедри філософії. Розбіжність пояснюється тим, що студентам Черкаського загальнотехнічного факультету до 1965 року викладали дві суспільні дисципліни – історію КПРС і політичну економію, а філософію почали викладати тільки з вересня 1965 року, оскільки в той час філософію вивчали на III курсі, а на факультеті до 1965 року функціонували лише I і II курси. До 1969 р. існувала секція суспільних наук, до якої входили викладачі історії КПРС, марксистсько-ленінської філософії та політичної економії. Історію КПРС викладали доценти Маруня П. Ю. і Казінкін І. Я., філософію – доцент Шпак В. Т., політичну економію – доцент Чечель Г. Д. У 1969 р. Міністерство видало розпорядження про створення на факультеті кафедр, в т.ч. і кафедри гуманітарних дисциплін, до якої увійшли названі вище суспільні дисципліни, а також іноземні мови, українська і російська мови та фізичне виховання. Завідувачем кафедри в 1970 р. було обрано доцента, кандидата філософських наук В. Т. Шпака. Прийшли нові викладачі: Вахній В. О., Леус В. Г., Кисіль С. А.

Поступово на факультеті зростала кількість студентів, збільшувалися обсяги роботи, було введено повний цикл навчального процесу (раніше студенти навчалися в Черкасах лише три роки, а завершували навчання в Києві). Крім вечірнього і заочного навчання, було також відкрито і стаціонарне відділення. В 1979 р. було створено кафедру марксизму-ленінізму. Склад кафедри поповнили доценти Кобко В. І., Свічинський М. М., Красиловець Н. П., Серафимов І. Ю., Оніпченко В. П., викладачі Єрмілов Є. П., Березняк О. Г., Губа П. І., Баландюк В. С., Будавіцький О. А. На кафедрі було створено методичний кабінет, а факультет перетворено у філіал Київського політехнічного інституту. Зросла кількість спеціальностей, було відкрито ряд факультетів та нових кафедр. В 1987 р. вперше у філіалі було захищено докторську дисертацію, і саме з філософії.

У 1988 р. виділилась кафедра економіки, а згодом того ж року було створено ще три: історії КНРС, філософії та політекономії. Прийшли нові викладачі: доценти Данилюк А. Л., Кунченко В. І., Данилова Н. О., а трохи пізніше – Руденко І. І., Лазарчук Ю. В., Гудима І. П., Кожем'якіна О. М. З набуттям статусу самостійного вищого навчального закладу – інженерно-технологічного інституту – на кафедрі філософії вперше відкривається аспірантура. Нинішні викладачі кафедри – доктор філософських наук Бойко А. І., доцент Кулешов О. В., доцент кафедри Дроздова Т. О., старший викладач Даценко В. С., викладач Холоденко Н. В. – закінчили аспірантуру на кафедрі філософії. Після отримання статусу університету та відкриття магістратури розширилось коло дисциплін: запроваджено логіку, етику, естетику, релігієзнавство, культурологію, історію культури, методологію наукового пізнання, сучасну світову філософію, філософські проблеми інформатики, філософські основи бізнесу та ін. Така коротко історія кафедри.

Абсолютна більшість викладачів кафедри філософії має вчені ступені та наукові звання. Ми прагнемо, щоб усі викладачі мали наукові ступені, а лекційні курси викладали виключно доктори наук. Звичайно, це потребує кількох років наполегливої праці. Але справа просувається успішно. Сприяє цьому ректорат, виділяючи місця в докторантурі. Так, закінчив докторантуру і цього року представить до захисту докторську дисертацію доцент Гудима І. П. Захистила докторську дисертацію Бойко А. І. Направлення в докторантуру отримала доцент Кожем'якіна О. М. Працює над докторською дисертацією доцент Кулешов О. В.

Тематика досліджень науковців кафедри різноманітна і актуальна. Зокрема, найважливішим соціальним проблемам сьогодення присвячено кілька монографій останніх років: «Кінець великої утопії» (2000), «Україна: від російського комунізму до європейської інтеграції» (2003), «Філософія нашої історії» (2009), в яких детально аналізуються причини краху комуністичної доктрини і розпаду «соціалістичної системи» та процес становлення незалежної держави України, а також перспективи економічного й соціального розвитку на шляху до європейської цивілізації. Важливим є дослідження А. І. Бойко – проблеми модернізації освіти в умовах ринкових трансформацій в суспільстві. Ряд викладачів досліджує проблеми етики. І це не випадково. В перехідні епохи (а саме такий період переживає Україна) важливого суспільного значення набувають питання моралі: попередні правила і принципи людських взаємовідносин відходять у минуле, а нові ще не утвердилися. Докорінні соціальні зміни в суспільстві вимагають переоцінки цінностей. Тому тема докторської дисертації О. В. Кулешова – проблема цінностей в сучасному суспільстві, О. М. Кожем'якіної – проблема довіри, І. П. Гудими – місце і роль ідеї чуда в системі християнського світорозуміння. Т. О. Дроздова захистила кандидатську дисертацію на тему: «Етичний ідеал у творчості Т. Г. Шевченка». Викладачі Вахній В. О., Даценко В. С., Холоденко Н. В. досліджують історію української філософії, яка перекручувалась як в епоху російського царизму,

так і в період радянського тоталітаризму. Імперські російські історики прагнули переконати нас, що в Україні взагалі ніякої філософії не було. Ототожуючи терміни «Русь» і «Росія», вони оголошували всі здобутки українських мислителів, починаючи від Київської Русі, навіть і тих часів, коли ні Росії, ні Московії ще не існувало, досягненнями Росії, а до історії російської філософії включали і «Слово про закон і благодать», і «Повість временних літ», і «Повчання» Володимира Мономаха. Російськими філософами називають і Феофана Прокоповича, і Григорія Сковороду, і Памфіла Юркевича, і Сильвестра Гогоцького та інших українських мислителів. Тому дослідження історії вітчизняної філософії має дуже важливе значення.

Результати наукових досліджень викладачів кафедри вміщені в монографіях, брошурах, статтях та викладені в доповідях на наукових конференціях. Останнім часом щороку з'являється по 20–30 публікацій.

Важливим завданням кафедри в сучасних умовах є вдосконалення навчальної роботи: методичне забезпечення філософських дисциплін, які читаються викладачами кафедри, організація самостійної роботи студентів і залучення їх до участі в наукових дослідженнях, виховання навичок самостійного аналітичного мислення.

Проблема викладання філософії у вузах нині досить складна. Процес навчання в університетах набуває все більшої спеціалізації, а це, з точки зору недалекоглядних прагматиків, виносить філософію за межі необхідних знань. Звичайно, такий підхід є вузьколюбим, короткозорим. Курс філософії скорочується, переводиться в коледжі і технікуми, де немає ні фахівців, ні відповідних кафедр. Подібні прагматики забувають, що сучасна епоха – епоха фантастичних наукових відкриттів, інтелектуального вибуху, який стався в другій половині ХХ ст. і призвів до суттєвих соціальних змін та зростання ролі людського мислення, інтелекту в процесі суспільного розвитку, а отже і значення філософії, яка сприяє формуванню світоглядних ідеалів, духовно-моральних цінностей. Сьогодні жодна наука не обходиться без розв'язання філософських проблем у своїй галузі.

Сучасна епоха вимагає і нової методики викладання філософії. Необхідно повністю подолати догматизм, властивий марксистсько-ленінській філософії, яка донедавна викладалась в наших університетах як єдино наукова філософія.

На деяких з цих проблем хочу зупинитись. Почну з так званого «основного питання філософії» – що первинне: матерія чи свідомість. Чому повинно бути основне питання всієї філософії? До Енгельса це питання ніколи не формулювалось як основне, хоча багато філософів розглядало проблему співвідношення свідомості і матерії, особливо в 18 ст. в Англії і Франції, в 19 ст. в Німеччині. Марксизм-ленінізм у вирішенні цього питання по суті зупинився на 18 ст. У Енгельса ця проблема абсолютизована, а Ленін доводить її до абсурду. Адже матерія – абстракція, матерії як такої немає. Ленін визначає матерію через відчуття (об'єктивна реальність, яка дається нам у відчуттях). Але ж наше уявлення матерії – результат нашого мислення, нашого знання.

Тому взагалі не варто ставити питання, що у світі є первинним: матеріальне чи духовне. Світ єдиний. Матерія і дух єдине ціле – це розумів ще Арістотель. Свідомість – це свідомість людини. А коли ми говоримо, що свідомість – властивість матерії відображати світ, то як тоді розуміти твердження і Гегеля, і Леніна про те, що свідомість не тільки відображає, а й творить світ? Багато чого в реальному світі створено людиною завдяки її свідомості. Машина як об'єкт існує незалежно від свідомості людини, але без свідомості її не було б.

До висвітлення історії філософії теж потрібний інший підхід. Ми звикли усіх філософів минулого ділити на матеріалістів та ідеалістів. Або говоримо: філософ коливався між матеріалізмом та ідеалізмом (Арістотель), чи був непослідовним (Кант). Були, звичайно, філософи-ідеалісти (Гегель), були й матеріалісти (Дідро). Та це не головне у філософії. Історію філософії потрібно викладати відповідно до того, як відбувався процес філософського осмислення світу і що нового вносив той чи інший філософ у розуміння світу, людини і місця людини в світі. В цьому суть історії філософії, а не в боротьбі матеріалізму та ідеалізму, як твердили марксисты-ленінці.

Складною є проблема діалектики. Коли говорять про діалектику мислення, або мистецтво вести суперечку, з цим не можна не погодитися. Але коли тлумачать діалектику духу як вчення про розвиток у світі через суперечності буття, то тут виникає маса питань. Адже про боротьбу протилежностей можна говорити по відношенню до суспільства та живої природи, або ж в такій понятійній, абстрактній формі, як це робить Гегель. А твердити про боротьбу протилежностей у математиці, геології, як пише Енгельс, – взагалі дивно. Причому не в розумінні боротьби протилежних точок зору, а безпосередньо, як, наприклад, в математиці: боротьба – «+», проти – «-». Напевне, це пояснюється прагненням Енгельса матеріалізувати гегелівську діалектику духу, понять. Особливий подив викликають три закони діалектики Гегеля. Якщо вони є всезагальними законами розвитку, то чому їх лише три, чому тоді не є законами діалектики інші моменти розвитку, зокрема, каузальність? Хіба це не всезагальний момент розвитку? Чому законом розвитку не визнається його мета? Подібних питань багато. Справа в тому, що так звані «закони діалектики» – це наукові абстракції, плід мислення. Скільки б ми не наводили емпіричних прикладів, ми нічого не доводимо, крім того, що подібні явища мають місце і в реальному світі, бо факти – одиничне, вони ще не доказ істинності загального висновку.

Діалектика Гегеля – діалектика понять, гра понять. Чи можна діалектику понять переносити на реальний світ? «Матеріалістична діалектика» – процеси, які відбуваються в природі, а твердити, що діалектика Гегеля являє собою поставлену з ніг на голову діалектику природи, немає підстав. Це означає ототожнення наших понять і уявлень з реальною дійсністю. Гегель розглядає діалектику понять («рух понять», за його словами) як породження нашого мислення, абстракції.

Ленін визначає діалектику як вчення про тотожність протилежностей. Чи тотожні добро і зло, життя і смерть, справедливість і несправедливість? Той факт, що одне і те ж явище в одному відношенні добро, а в другому зло, не робить їх тотожними. Зло завжди залишається злом, а добро добром. А якщо вони тотожні, то чому ведеться боротьба за добро і справедливість проти зла в суспільному житті?

Щодо методологічної функції філософії, то всім відомий примітивізм марксистсько-ленінського тлумачення: діалектика і метафізика – перший метод науковий, а другий антинауковий. Філософська методологія – це множинність методів. Жодний метод не може мати абсолютного значення, тобто мова йде про методологічний плюралізм

І кілька слів про «матеріалістичне розуміння історії». Ця концепція зазнала ще в ХІХ ст. в Європі нищівної критики, а в останні роки навіть на пострадянському просторі, хоча її ортодоксальних прибічників і сьогодні немало, особливо у Китаї та Росії. Звичайно, Маркс і Енгельс припустилися грубої помилки, абсолютизуючи роль техніки або матеріального виробництва у розвитку суспільства, проголошуючи цю роль визначальною. Це пояснюється, на мою думку, епохою індустріалізації у Європі та історичними умовами в Німеччині першої пол. 19 ст., коли німці опинилися перед вибором: бути чи не бути Німеччині (і державі, і нації)? Єдиний шлях порятунку німці бачили в прискореній індустріалізації. Їх погляди розходилися лише в методах індустріалізації, що і породило «матеріалістичне розуміння історії» Маркса і так званий «науковий комунізм» як один із способів порятунку для німців, виходу із кризової ситуації, відповідь на виклик історії, здійснення прискореної індустріалізації. Відкриття, впливаючи на сферу виробництва, приводять людей до розуміння необхідності змін у суспільному житті, а це породжує соціальні суперечності, боротьбу, революції.

Звичайно, помилки Маркса не означають, що його теорію слід відкинути. Роль матеріального виробництва в історії величезна, її заперечити не можна, але і абсолютизувати не слід. Матеріальне виробництво розвивається, вдосконалюється завдяки науковим відкриттям і технічним винаходам, що означає інтелектуальну обумовленість сфери матеріального виробництва, економічних процесів. Тобто свідомість (знання) і практика, а точніше кажучи, діяльність людей – рушій і матеріального виробництва, і економічних умов життя. Але суспільство звикає до існуючих умов життя і не може інколи сприймати нові наукові та технічні відкриття. Коли в 1529 р. в Німеччині створили новий ткацький верстат, то його творця (Мюллера) вбили. Гірка доля спіткала і творця першої парової машини (Папена). Таких фактів багато. Широко відомий так званий лудистський рух робітників проти нової техніки. А згадайте запеклу боротьбу комуністичної влади в СРСР в середині ХХ ст. проти кібернетики і генетики! Радянське суспільство того часу не дозріло до сприйняття нових наукових відкриттів, воно існувало в межах старих тради-

ційних уявлень про економіку, економічні відносини, право, політику, мораль, а сприйняло ці відкриття лише тоді, коли усвідомило їх значення.

Розвиток техніки залежить від мислення людей, їх знання законів природи. Тому виводити мораль і філософію безпосередньо з техніки та економічних відносин було б помилкою. Отже, з відомою формулою «суспільне буття визначає суспільну свідомість» погодитись не можна – це односторонній підхід. Не в меншій мірі суспільна свідомість впливає на суспільне буття, бо в історії нічого не робиться без мети, без наміру.

В якійсь мірі суспільне буття формує суспільну свідомість, а остання в свою чергу в тій чи іншій мірі формує суспільне буття. Ці процеси слід розглядати в конкретних умовах. Бо в одних умовах суспільне буття може відігравати вирішальну роль, а в інших – суспільна свідомість. В Росії після 1917 р. не суспільне буття відіграло вирішальну роль, а ідеологія. Новий соціальний лад створювався у країні свідомо, в пошуках, відповідно до марксистсько-ленінської теорії, а інколи і всупереч їй, коли виявилось, що комуністичне вчення не дає бажаних результатів, як це відбулося із введенням в 1921 р. НЕПу замість прямого товарообміну, який запровадили в 1917 р., ліквідувавши товарно-грошові відносини, що породило крах економіки і хаос в країні.

Слід відмовитись від таких понять, як «базис» і «надбудова», які органічно входять в теорію, що називається «матеріалістичне розуміння історії», і одночасно суперечать цій теорії. За словами Енгельса, «економічна структура суспільства кожної епохи» є та основа, якою пояснюється вся надбудова – правові і політичні установи, а також релігійні і філософські погляди. До економічного базису в одному випадку Маркс і Енгельс відносять виробничі (економічні відносини), в другому – продуктивні сили, в третьому – спосіб виробництва (тобто і те, і друге). Енгельс, наприклад, пише: «всі юридичні, політичні, філософські, релігійні і т.п. уявлення людей в кінцевому рахунку визначаються економічними умовами їх життя, їх способом виробництва і обміну продуктів». В іншому місці – в листі від 25.01.1894 року – Енгельс ототожнює економічні відносини і спосіб виробництва. Ці та інші висловлювання суперечать відомим тезам марксистського вчення. А далі в цьому ж листі Енгельс заявляє, що техніка визначає політику і право. Не спосіб виробництва, а саме техніка. Тобто опиняється на позиції технічного детермінізму.

Час показав, що марксистська концепція для свого часу (XIX ст.) не позбавлена раціонального зерна, але разом з тим багато в чому хибна. «Матеріалістичне розуміння історії» мало певні підстави для епохи становлення індустріального суспільства, коли рівень промислового розвитку відігравав дуже важливу роль. Заслуга Маркса в тому, що він звернув увагу на роль матеріального виробництва в історії, але груба помилка його полягає в абсолютизації економічного виробництва і ролі техніки, виробництва та ігноруванні духовної сфери.

Варто звернути увагу і на таке: яку б концепцію чи яке б формулювання соціальної складової марксизму ми не взяли – завжди у творців цього вчення знайдеться протилежна точка зору. Суперечність поглядів Маркса і Енгельса очевидна. Що стосується «наукового комунізму», то там суцільні суперечності в уяві «світлого майбутнього». Як їх пояснити? Можливо категоричністю мислення, самовпевненістю, амбіційністю, характерною для німців 19 ст. – і Гегеля, і Фіхте, і Фейєрбаха і навіть Канта. Німецька амбіційність була породжена відсталістю Німеччини, так само, як первісною дикістю і тисячолітньою відсталістю Росії була породжена ідея російського месіанізму, величі Росії, богообраності росіян, прагненням кремлівських правителів до світового панування.

Все це означає, що соціальну філософію, а особливо «науковий комунізм» Маркса, не можна сприймати як науку. Це скоріше публіцистика, розмірковування, припущення, здогадки, фантазія, утопія, вигадка, яка, проте, створювалася в ХІХ ст. з прагматичною метою – врятувати Німеччину і вивести її в число економічно найрозвинутіших країн Європи.

Завдання по вдосконаленню навчального процесу в сучасних умовах не прості. Насамперед, потрібний високий рівень кваліфікації самих викладачів, глибокі знання своєї дисципліни, а також здатність вести наукову роботу і залучати до неї студентів. Крім того, викладачі повинні виробити навички, звички до організації самостійної роботи студентів. Потрібно відмовитися від деяких форм роботи – наприклад, від представлення письмових контрольних робіт студентами-заочниками і рефератів студентами стаціонару, а перейти виключно до усної співбесіди по контрольних роботах заочників і публічного заслуховування рефератів у групах, але для цього потрібно виділити години для занять, розробити методичні поради. Ректорат виділив для кафедри кошти, і ми створили комп'ютерний клас, закупили комп'ютери. Тепер необхідно створити методичні посібники, поради, консультації, якими студенти будуть користуватися в процесі навчання. Крім того, слід покінчити з тенденцією, яка в нас поширюється, на скорочення годин для філософських дисциплін, а також припинення викладання деяких із них – логіки, етики, естетики та ін. Нині потрібні творчі особистості, мислячі фахівці, а не мовчазні виконавці волі диктатора та наймити «старшого брата».

Впевнений, що з цими завданнями наша кафедра філософії упорається.

50 річницю нашого навчального закладу і 40-річчя існування кафедри колектив викладачів філософії зустрічає на піднесенні: з розумінням складних завдань, що стоять перед кафедрою і впевненості у їх вирішенні.